

BÁLÁMBER (EGY DRÁMA SZÜLETÉSÉNEK HÁTTERE)

BÁLÁMBER (THE HISTORICAL BACKGROUND TO THE BIRTH OF DRAMA)

Hermann Gusztáv Mihály

Babeş-Bolyai Tudományegyetem, Kolozsvár, Székelyudvarhelyi Kielyezett Tagozat

Kulcsszavak:

Romantikus dráma, hunok, forradalom

Keywords:

Romantic drama, Huns, revolution

Cikktörténet:

Beérkezett 2018. október 19.
Átdolgozva 2018. november 15.
Elfogadva 2019. március 6.

Összefoglalás

Magyarósi Szőke József (1793–1866) a 1832-től haláláig székelyudvarhelyi Református Kollégium professzora volt, ezt megelőzően teológiát hallgatott a Marburgi egyetemen. Bálámber című drámáját 1848. június 14-én fejezte be. Az előző hónapokban Székelyudvarhely az Erdélyben zajló forradalmi események egyik mozgalmas színtere volt, és ebben a kollégium diáksága jelentős szerepet játszott. A romantikus dráma Bálámber hun király udvarában játszódik. Magyarósi a magyarokat a hunok leszármazottainak tekinti, társadalmi szervezetüket idealizálva mutatja be, a romlott császári Rómával szemben. A dráma alap gondolata a nemzeti és társadalmi szabadság eszménye, a szereplők olykor a kor forradalmi jelszavait is kimondják (pl. „Szabadság, egyenlőség, testvériség).

Abstract

József Magyarósi Szőke (1793-1866) was professor of the Reformed College in Székelyudvarhely from 1832 until his death; before that he had studied theology at the University of Marburg. His drama Bálámber was completed on June 14, 1848. In the previous months, Székelyudvarhely (Odorheiu Secuiesc) was a hectic scene of the revolutionary events taking place in Transylvania and students of the college have played a significant role. The romantic drama is set in the court of Hun king Bálámber. Magyarósi considers the Hungarians descendants of the Huns and presents their social organization in an idealized way, in contrast to the corrupt Imperial Rome. The underlying idea of the drama is the ideal of national and social freedom, and characters even enunciate revolutionary watchwords of the age (e.g. "Liberty, Equality, Fraternity").

Magyarósi Szőke József a maroszséki Csejden született, 1793. április 19-én. középiskolai tanulmányait a marosvásárhelyi Református Kollégiumban végezte. Két évig bölcsletet és teológiát hallgatott a marburgi egyetemen. Rövid ideig magánnevelő volt gróf Bethlen Sándor kisbuni kastélyában, majd ugyanott lelkeszként tevékenykedett. 1832-ben a székelyudvarhelyi Református Kollégiumba hívták tanárnak, később az intézmény rektora lett [1] Tanított bölcsletet, lélektant, anatómiát, történelmet, latin és görög nyelvet. Tanár-kollégája, Kis Ferenc így emlékezett rá: „Tantárgyait egyszerűen, de alaposan tanította, főleg a bölcsészeti mezején, történelmi és drámai

* Kapcsolattartó szerző
E-mail: hergusz@freemail.hu

irodalom köréből vett szép példákat és képeket, melyek által nemcsak a tantárgyait illusztrálta, hanem előadásait is kedvesekké tette.” [2] A matematika oktatásához használt jegyzetei viszont a reáltudományok terén szerzett alapos jártasságát tanúsítják, az általa használt magyar szakkifejezések korszerűek és pontosak, a szabályok megfogalmazása szabatos és tudományos. [3] Újrarendítette az ifjúsági zenekar működését, nyugdíjalapot létesített a pedagógusok számára. A nyugdíjalapra szánt jelentős összeg mellett lakását, kies fekvésű és nagy kiterjedésű kertjét is a kollégiumra hagyta. 1866. szeptember 29-én halt meg Székelyudvarhelyen, a város református temetőjében nyugszik. Nyomatásban megjelent munkái: *Magyarósi Szőke József poétikai munkái* (I–III. Marosvásárhely, 1830); *Iba és Szelima* (szomorújáték, Marosvásárhely, 1831); *Táncvígalom és hangászat* (versek, Marosvásárhely, 1847); *Költői levelek* (Székelyudvarhely, 1870); *Lantos költemények* (Székelyudvarhely, 1871).

Az 1848 március idusán történt pesti események híre Székelyudvarhelyre március 26-án érkezett. Ezen a napon Udvarhelyszék székháza épületében „conferentia” volt, melyre a környék „népe a mindenfelől hallott és olvasott hírek és események hallására mintegy ösztönszerűleg futott össze.” A gyűlés hangadója a székbeli „haladók” (nemzeti liberálisok) vezéregyénisége, Pálffy János volt. A jelenlévők lelkesült hangulatban üdvözölték a magyar fővárosban történeteket, egyben kifejezték az uralkodó iránti hűségüket. Március 27-én a környék jeles személyei ismét találkoztak a székházban, a széki közgyűlés előkészítésre. „E gyűlésben a mozgalom irányát – írja az eseményről az *Erdélyi Híradó* tudósítója – egy program tette nyilvánossá. Főbb pontjai ezek: 1. Tántoríthatatlan hűség a fejedelem és haza iránt. 2. Unió bárminő áron. 3. Sajtószabadság. 4. Közös teherviselés. 5. A föld szabadabbá tétele. 6. Törvény előtti egyenlőség. Esküdtszék. 7. A nép felszabadítása és politikai jogokbani részesítése. 8. Nemzeti őrség felállítása. E pontokat a jelenlévők mind aláírtuk, s további aláírásra kitéve lesznek a teremben.” A szövegből egyértelműen kitetszik, hogy a fogalmazók előtt ott volt a pesti 12 pont. Ezután felolvasták a *Pesti Hírlap*ból a március 15-i fővárosi történések leírását, „a nevezetesebb honi eseményeket”, majd az „első magyar miniszterelnök, gróf Batthyány Lajos és Kossuth Lajos harsogó éljennel üdvözöltettek. A Petőfi esküjét, midőn olvastatott, önkéntelenül visszhangozták mindannyiszor.” [4]

Március 28-án a székvárosba özönlő tömeg tovább növekszik, a „székház nagy terme karzatával együtt fulladásig van tömve”, folytatódnak az emelkedett szónoklatok, állásfoglalások a pillanat égető kérdéseiről. „Este a tanuló ifjúság az egész városi és falusi népséggel fáklyákkal és zenével jelenik meg Pálffy János háza előtt; az utcán alig lehetett megmozdulni. A főiskola énekára a Petőfi esküjét ünnepélyesen elénekelte, s a nép utána esküdt.” [5] Ez érdekes adalék a *Nemzeti dal* terjedésének történetéhez, hiszen tudjuk, a megzenésített változat március 15-én este keletkezett, tehát 28-ig el kellett jusson Székelyudvarhelyre nemcsak a szöveg, de a partitúra is, és ezt a „főiskolások”, azaz a Református Kollégium növendékei be kellett tanulják.

„Martius 29-e gyűlés nélkül telt. Holnap ismét conferentia lesz. Ifjak és vének, gazdagok és szegények feltűzték mellükre a három színű szalagot.” [6]

Másnap ismét tanácskozásra gyűltek, ezúttal a város nemesi rangú lakói, összejövetelüket viszont egy váratlan esemény zavarta meg. A Római Katolikus Gimnázium egyik tanulóját ugyanis „vértől befecskendezve” vitték a székházba, miután a tanintézmény „subrégense”, bizonyos T-i Gergely – vélhetően a városban zajló, az ifjúság körében történt forradalmi hangulatkeltés kapcsán – „kifáradásig és két ízben verte meg, s botjával fején két hüvelyk hosszú sebet hasított a koponyahártyáig”. Kevés hiányzott, hogy „e neveletlen nevelő” – miképpen a tudósító nevezi őt – az eretnekek sorsára jusson, vagyis máglyán égesse meg a tömeg. Miután az igazgató az intézményből kiutasította, az elkövető elmenekült a városból. [7]

Április elsején újabb tanácskozásra kerül sor, amelyen már nem csupán a székbeli rendek jelentek meg, hanem igen sok érdeklődő a nép soraiból. Tüntettek a régi állapotok ellen és az új eszmék mellett, a szónokló Pálffy János „a nép zsíráját szívó, az erkölcsöket mérgező, [...] a hatalmat csak néhánynak kezében összpontosító” Metternich rendszerét ostorozta, közteherviselést, törvény előtti egyenlőséget követelve. Este az iparos legények a Református Kollégium és Római Katolikus Gimnázium tanuló ifjúságával közösen vonultak az utcákon – Petőfi forradalmi dalait énekelve –, amire nem volt példa a város addigi történetében. Korábban a források csupán a két tanintézmény rivalizálásáról, meg az iparos tanoncokkal és legényekkel történt, olykor végzetesen erőszakos összetűzéséről szóltak. Ezután a párizsi forradalmi „bankettek” mintájára „népes lakoma”

következett a Városházán, ahol társadalmi rangjától függetlenül mindenkinek a „*polgártárs*” megszólítás járt. [8]

Következik április 3-án a történelmi jelentőségű széki gyűlés, amely elhatározta: „...e nemes szék rendei, nehogy a nép felizgatott kedélye csak pusztá ígéretek lásson, s nehogy kivitelileg békételenkedni kezdessen, a mai napon kezdve adó- és minden közterhek aránylagos hordozásában tettelesen részt venni kívánnak”. Ez azt jelenti, hogy Udvarhelyszék közgyűlése elhatározta a közteherviselés érvénybe lépését. Eltörölték továbbá a magán és hivatali megszólításban a grófi, bárói, nemesi címeket, helyettük az „úr” megszólítást vezették be. [9]

Május 2-án megint lázban égett a város. Az erdélyi országgyűlésre történő követválasztás ürügyén most már nem csupán a település és szűk környéke, hanem az egész szék népe jelen akart lenni az eseményeken: „Minden járás – írja az *Erdélyi Híradó* tudósítója – saját nemzeti lobogója alatt gyűlt be iszonyú csoportokban. Néhány járásból puskákkal felfegyverkezve, másból nagy sereg lovasság.” A tüntetők követelték a „maradó” (azaz császárhű konzervatív) párthoz tartozó Ugron Lázár alkirálybíró és Ugron Gáspár pénztárnok lemondását, megpróbálták kézre keríteni a rendőri teendőket ellátó tizedest, s miután ez nem sikerült, forrongva vonultak Ugron Lázár háza elé. Pálffy János szónoki erényeinek és lélekjelenlétének köszönhetően viszont sem lincselés, sem gyűjtogatás nem történt. Pálffy „hévvel figyelmezteti a tömeget, hogy nekik most a szabadságért, a személy és vagyonbiztonságért kell küzdeni, s épp ezért óvakodni a más tulajdonát szentségtelen kezekkel illetni.” A nép végül beérte azzal, hogy egy kollégiumi diák indítványára elégették a város főterén Jósika Samu császárhű udvari kancellár képét, mely addig az iskola könyvtárszobája falán lógott, majd csákánnyal zúzták szét a székház kapuja feletti kőbe vésett kétfejű sast, a Habsburg hatalom szimbólumát. Az országgyűlésre – ilyen előzmények után – a népszerű Pálffy Jánost, illetve a jobbágyait még 1847-ben felszabadító Bethlen Jánost választották követül. [10]

Amint a tudósításokból is kiderül, a Református Kollégium („főiskola”) diákjai aktív részesei voltak azoknak az eseményeknek, amelyek az 1848-as esztendő tavaszán felkavarták a székely mezőváros hangulatát. Aki pedig ezekről lelkesült tudósításait küldte az *Erdélyi Híradónak*, szintén a „főiskola” dikája volt: a később, 1852-ben birodalom-ellenes szervezkedés vádjával kivégzett Gálffy Mihály. Ez valamelyest tükrözi a kollégium szellemét, szemben a konzervatívabb katolikus középiskolával, ahol diák-fenyítés is történt az események idején. Mindenesetre a kollégiumban április 5-én a tanítást felfüggesztették, mint Kis Ferenc tanár írja „elbocsátottuk az iskolát, bezártuk az előadásokat.” [11] Így Magyarósi professzor, akinek mindig is szokása volt, hogy „külön szobájában folytonosan olvasott, írt, tanult”, [12] immár tényleg az irodalomnak szentelheti minden idejét. A forradalmas idők terméke – Magyarósi hagyatékában – a kéziratban maradt *Bálámber* című szomorújáték, melyet „1848. nyárelő14-én” fejezett be.

A dráma cselekménye „történik nagyobbára Drinápolyban és részint Hunnivárban 378-ban K.u.”. [13] Főszereplője Bálámber hun király, akinek felesége a hunok által hódoltatott Athanarik gót király lánya, Theodóra. Gyermeük nem született, ami egyre inkább kikezdi családi békéjüket. Pedig – amit ők nem tudnak – Bálámber apródja, Kharaton egy ifjúkori kalandból származó közös, csecsemőként elidegenített gyermekük. Elkeseredésében a féltékeny Theodóra meg akarja mérgezni fiatal udvarhölgyét, Várentziát, mikor viszon megtudja, hogy mérge nem a célzott személyt találta, hanem ártatlant ölt, öngyilkos lesz. Közben kiderül a legfőbb érintettek által nem sejtett titok, Bálámber pedig királyi örökösül jelöli Kharatont.

Magyarósi a hunokat – miképpen kora magyar értelmiségének nagyobbik része – a magyarok elődeinek tekintette. Számára ők a harcos erények, egyben a szabadság eszményének megtestesítői. Bálámber Aetiussal, az udvarában élő római tússzal vitázva ekképpen érvel:

„Vitéznek joga kard, vitéznek joga van,
Földjén az istennek, karddal, vitézséggel
Teremteni népének hont, szabadságot!
Nem ily jogot gyakorla hősi nemzeted?
Honná Világot Róma is nem így teve?
Ilyen jagon és ilyen áron hódítok én.
[...]
Hunok az én népem, e harci jellemű,
Ha ős nemébe megmarad s nem korcsosul,
Ereje kül számát sokkal fejül múlja.

Fejül, ha szolga, bár roppant sereg lepi
Kicsin, de lelkesült szabad csoportomat
Tízszerte több erőt győz, mert szabadságért,
Önügyiért harcol, ön tűzhelyért, honért,
Nem soldosokra bízta honja védelmét,
Se nem cseléd, sellér s kóbor keringőkre.” [14]

A hunok harci virtusát, erkölcsi fölényét Aetius is magasztalja Tullussal, a jóssal folytatott párbeszédében, szembeállítva ezeket a császári Róma romlottságával:

„E harcias népfaj halad és emelkedik.
Tullus! Komoly érzelmek dúlják lelkemet;
Mert nemzetek közös sorsát, emelkedést,
És viszont alászállást ha látok, ily csere
Hiedelmemet felkölti lelkemben, olyan
Kérelhetlen erő hatalmát hinni, mely
Sújtólva bánik e roppant Világtesttel,
Mint büntetője az erénytelen népnek. –

Tullus:

Ha népigázókat segít fel a trónra,
Mert zsarnok ott van csak, hol gyáva a nemzet.

Aetius:

Ez utolsó esetben sínlik nemzetünk,
Hol annyi férfiú és női felséges
Erényeket ily elfajultság váltta fel,
Hol annyi szörnyeteg császári bíbort ölt.
Oh! Sors! Hatalmadról nem mutata a Világ
Ilyen félelmetesen intó tanulságot,
Ily nagyszerűt mért nem fájlalsz ledönteni?” [15]

A „zsarnok ott van csak, hol gyáva a nemzet” mondatrész már a kor mindennapjainak eszmei csatáit idézi, miképpen az is, ahogyan Bálámber érvel Tullusnak egy másik részletben:

„Nem más jelek mondatják nekem, csak józan ész,
Balhit bilincsebe nem nyomni népeket.
Szabadság, Egyenlőség és Testvériség,
Népek korát aranykorrá varázsolja.” [16]

Bálámber és Kharaton párbeszéde a dráma végén a nemzeti szabadság, függetlenség eszméjét a „világszabadság” gondolatával próbálja összhangba hozni:

„Bálámber:

Kezdő nevét viselje, népemről, hazám,
Maradjon fenn örökre e név: Hunnia!
Nem irigylik ezt késő hálás utódaink,
Mert mit vérrel szereztünk abból osztottunk
Idegen jövénynek is jó bor s kenyérföldet.
Évezreken keresztül népem álljon fenn,
Saját vitéz királyi hosszú sorjával;
És Kharaton, fiam! Neved éljen ezen sorban;
Soha se veszítse el e nép ős jellemét
Nemzetiségének, bármily szövetségben,
Hova szabad egyezkedéssel állana.
Hogy érezel, fiú, ezen óhajtásra?

Kharaton:

Nekem meleg óhajtás hatja lelkemet,
Barátja lenni minden oly nemes népnek,
Ki emelni zászlót a szabadságért lelkes.

Bálámber.

Soha nem feledve aztis, hogy hunok vagyunk.” [17]

A nemes eszmék viszont középszerű drámai környezetben fogalmazódnak meg. Késői kritikusa írja a *Bálámber*ről: „Gyengén szerkesztett mű: széthull, elemeire bomlik; a szálak, amelyek egybekapcsolják a cselekménysort, nagyon vékonyak, könnyen szakadók és sokszor el is szakadnak. A fentebb idézett eszmék, gondolatok, felfogások nem a cselekményből bomlanak ki, nem is kapcsolódnak szoros szálakkal a drámai konfliktushoz. Nem ragaszkodik az író a történelmi hűséghez sem. Indokolatlanul ferdít, hiszen az író eszméi nem a történelmi tettek és azok következményei nyomán sűrűsödnek ki tanulságként.” [18]

Az udvarhelyi kollégista diákok elkötelezettségéé a forradalom eszméi iránt az 1848 késő-őszén zajló események során is bizonyítást nyert. Midőn Heydte császári dragonyos százados sorkatonából, szász és román népfelkelőből álló csapataival a Nagy-Küküllő völgyét igyekezett visszanyerni a nemzetőrök kezéből, Udvarhely közelében a következő esemény történt: „...Steinburg százados a kőhalmi szász népfelkelőkkel [...] Udvarhely ellen vonult. [...] Bikafalvára érkezve (egy mérföldre Udvarhelytől) Steinburg százados arra lett figyelmes, hogy egy 200–300 tagú felfegyverzett csapat közeledik az udvarhelyi úton. A százados megparancsolta embereinek, akik kb. 700-an és jól felfegyverezve voltak, hogy fogadják a székelyeket. Ezek tisztességes távolságban megálltak. Az udvarhelyi honvédek [valójában nemzetőrök] parancsnoka közelebb jött, hogy a századossal – aki ugyancsak előrement – békésen megegyezzen. Ez létre is jött, mert Udvarhelyen már hallottak a Marosvásárhely melletti székely vereségről. A honvédparancsnok visszatért csapatához, hogy azokat a megbeszélés eredményeiről tájékoztassa. Ezek nem voltak megelégedve és hatalmas lármát csaptak. Három fiatal diák pár lépést előreugorva fegyvereit a népfelkelők felé elsütötte anélkül, hogy valakit megsebesítettek volna. Erre a szász népfelkelők úgy megijedtek, hogy szétfutottak. A honvédek látva a népfelkelők gyors menekülését, akik feltartóztathatatlanul hazafelé menekültek, egy páran még utánuk lőttek és üldözték őket. A többiek hangosan nevetve állva maradtak. Steinburg százados csomagját visszahagyva kénytelen volt menekülni, hogy elkerülje a fogságot és a valószínű kínzást, követve a menekülő népfelkelőket.” [19]

A Heydte visszaemlékezéseiben feljegyzett történet annyiban bír jelentőséggel a forradalmi események sorozatában, hogy az ekképpen nyert néhány nap haladék elegendő volt a Maros mellől visszavonuló honvédeknek és nemzetőröknek, hogy a Rika hágón át Háromszékre jussanak, ahol – mint tudjuk – folytatódott az ellenálás. Heydte viszont ezt követően elfoglalta Székelyudvarhelyt, amelyet – kiemelten ennek kollégiumát – példásan igyekezett megbüntetni. A kollégium épületében mintegy 1000 román népfelkelőt szállásolt, akik sok kárt okoztak az intézménynek. Ismét Kis Ferenc kollégiumi tanár feljegyzését idézzük: „A vasdarabokat, szegeket kiszedték, a faneműt: ágyakat, ládákat, padokat, padlásokat elégették. A tanuló ifjúság olvasó termét, könyvszekrényeit kirabolták, a szép számú darabra ment könyveket tűzre hányták, vagy szerteszt hordva, italért (pálinkáért) bors tartani eladták. Az iskola díszes orgonáját, természetrajzi és természettani gyűjteményét szétrombolták, csak a fényesebb ásványdarabokat rejtették el, aranynak, vagy valami egyéb jeles kincsnek gondolván. Nagy könyvtárunk is hasonló sorsra jut, ha a tanárok életkockázató hathatós fellépése következtében az említett commendans rendes katonák őrizete alá nem adja. Az okozott kár a felvett becsü következtében 7000 forintnál többre ment.” [20]

A forradalom bukása után, 1849 augusztusában az Udvarhelyen átvonuló császári csapatok főparancsnoka, Eduard Clam-Gallas altábornagy 15 000 forint hadisarcot vetett ki a városra, ennek több mint felét, 7745 forintot – „bizonyos városi egyének vádaskodásai következtében”, tekintettel a diákok korábbi viselt dolgaira – a Kollégiumra. Ennek kifizetéséig fogolyként elhurcolták Magyarósi Szőke József és Szabó György professzorokat, „hol gyalog, hol szekéren, egész Kolozsvárig és ott is, a Lyceum épületében bezárva tartották, míg nem a sarcpenzt megkapták.” [21]

Megpróbáltuk összefoglalni azokat az eseményeket, amelyek *Bálámber* születésének hátterében zajlottak. A mű – tudomásunk szerint – Magyarósinak egyetlen kéziratban maradt szépirodalmi alkotása, de színpadra sem került soha. A szerző – számot vetve azzal, hogy a kor erre nem alkalmas – le is mondott kiadásáról, előbb a marosvásárhelyi Teleki Tékának, majd az Akadémiának szándékozván hagyományozni kéziratát. Végül a székelyudvarhelyi Református

Kollégium könyvtárában maradt. Miképpen Magyarósi többi irodalmi alkotása, ez sem remekmű, csupán egy korszak eszmeiségének tükré. Mint ilyen viszont hiteles.

Irodalomjegyzék

- [1] Gönczi Lajos (1895): *A székelyudvarhelyi ev. ref. kollégium múltja és jelene. Történeti vázlat.* Nyomtatott Becsek Dániel Könyvnyomdájában, Székelyudvarhely. 46
- [2] Kis Ferenc (1873): *A székelyudvarhelyi ev. ref. collegium történelme.* Nyomtatott Becsek D. Könyvnyomdájában, Székelyudvarhely. (a továbbiakban: Kis, 1873) 78–79
- [3] Hermann Gusztáv (1993): *Székelyudvarhely művelődéstörténete.* Kriterion Könyvkiadó, Bukarest. (a továbbiakban: Hermann, 1993) 95
- [4] Erdélyi Híradó, 1848/IV. 6.
- [5] Erdélyi Híradó, 1848/IV. 6.
- [6] Erdélyi Híradó, 1848/IV. 6.
- [7] Zepeczaner Jenő (1999): *Udvarhelyszék az 1848-1849-es forradalom és szabadságharc idején.* Haáz Rezső Kulturális Egyesület, Székelyudvarhely. (a továbbiakban: Zepeczaner, 1999) 15
- [8] Egyed Ákos (1997): *A korszerűsödő és hagyományőrző Erdély. Tanulmányok és más írások a XVII–XIX. század történetéből.* I. Pallas-Akadémia Könyvkiadó, Csíkszereda. (a továbbiakban: Egyed, 1999) 281–282
- [9] Egyed, 1997, 282–283
- [10] Erdélyi Híradó, 1848/V. 16.
- [11] Kis, 1873, 72
- [12] Kis, 1873, 78
- [13] Magyarósi Szőke József: *Bálámber.* Szomorújáték öt felvonásban. Kézirat. Székelyudvarhely, Tudományos Könyvtár, Kéziratgyűjtemény. Lt. sz. 5356. (a továbbiakban: Magyarósi, 1848) 2
- [14] Magyarósi, 1848, 21
- [15] Magyarósi, 1848, 40
- [16] Magyarósi, 1848, 19
- [17] Magyarósi, 1848, 56–57
- [18] Hermann, 1993, 104
- [19] Zepeczaner, 1999, 50–51
- [20] Kis, 1873, 72–73
- [21] Kis, 1873, 73–74